

УДК 394,912: (477):(477,8) "1920"

Роман Тимченко*

ВАРШАВСЬКА УГОДА 1920 р.: ДОЛЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

У статті характеризуються причини й сутність Варшавської угоди 1920 р. між С.Петлюрою і Ю.Пілсудським. Визначається вплив укладеного договору на землі Східної Галичини

Ключові слова: Головний Отаман, Українська Народна Республіка, Східна Галичина, конвенція

В статье делается характеристика причин и сущности Варшавского соглашения 1920 г. между С.Петлюрою и Ю.Пилсудским. Определяется влияние заключенного договора на земли Восточной Галиции

Ключевые слова: Главный Атаман, Украинская Народная Республика, Восточная Галиция, конвенция

Reasons and essence of the Warsaw agreement in 1920 between S.Petlura and Y.Pilsudskiy have been characterized in the article. Influence of a contract on East Galychyna has been determined.

Key words: Main Ataman, Ukrainian People's Republic, East Galychyna, convention

Визвольні змагання українців у революційні роки 1919–1920 рр. завершувалися. Східна Галичина була окупована поляками, а Наддніпрянська Україна захоплена більшовиками, Галицька армія стала підконтрольною Червоній армії, а Дієва перейшла до партизанських методів боротьби. У такий час залишалось небагато варіантів подальшого розвитку подій. Є.Петрушевич перебував у Відні й не проводив кардинальних заходів по врятуванню залишків української державності. С.Петлюра продовжував вести переговори з Польщею і врешті-решт уклав Варшавську угоду, яка викликала чимало звинувачень серед тогочасних діячів.

У сучасній історіографії існують декілька досліджень, присвячених українсько-польським відносинам. Серед них слід виокремити праці Т.Зарецької, О.Красівського, М.Литвина, хоча останній займався більше війною ЗУНР з Польщею¹.

* **Тимченко Роман** – к. і. н., молодший науковий співробітник відділу історії Української революції 1917–1921 років Інституту історії України НАН України.

¹ **Зарецька Т.** Юзеф Пілсудський і Україна. – К., 2007. – 288с.; **Красівський О.** Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблема взаємовідносин. – К., 1998. – 298 с.; **Литвин М.Р.** Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – 488 с.

Автор даної статті поставив за мету визначити передумови й мотиви, які спонукали С.Петлюру укласти угоду з Ю.Пілеуським, її сутність, оцінки, наслідки для Східної Галичини.

Варшавський договір став завершальним акордом визвольних змагань українців 1917–1920 рр. Лідер УНР С.Петлюра намагався ціною відмови від території Східної Галичини зацепитися за залишки української державності й визволити УНР від більшовиків. На думку Головного Отамана, поляки мали стати тим союзником, який допоможе втілити в життя його плани. Слід відзначити, що С.Петлюра довгий час ішов до укладання міждержавної угоди з Польщею. Лише неприхильне ставлення галицького політикуму до переговорів УНР із західним сусідом завадили підписати схожий договір раніше. Ще напередодні проголошення Акту злуки лідери ЗУНР намагалися вмовити керівництво Директорії відкрити фронт проти поляків. Однак тодішній її голова В. Винниченко не поспішав іти на зближення із Східною Галичиною, оскільки боялися вступати в нову війну.

1919 р. спостерігалось помітне зближення у відносинах УНР і Польщі. У січні до Варшави була направлена дипломатична місія О.Карпинського й В.Прокоповича. Поляки погоджувалися на мир лише за умови анексії Холмщини, Підляшшя й частини Полісся, які й так належали їм, та нафтового Дрогобицько-Бориславського басейну й зняття облоги зі Львова. Проаналізувавши ситуацію, В.Прокопович відправив до Києва телеграму, в якій вказував, що «є ґрунт для переговорів»². Весною 1919 р. ще дві делегації направилися до Польщі – П.Левчука й Б.Курдиновського. Останній, до речі, підписав угоду з Польщею на цілком неприпустимих умовах – за рахунок відмови від Східної Галичини. Він значно перевищив надані йому владні повноваження і цим обурих не лише західноукраїнських політиків, а й діячів УНР. Проте дана угода, так і не визнана урядом УНР, заклала підвалини для подальших переговорів між УНР і Польщею.

16 червня за активної участі С.Дельвіга був укладений договір з поляками без відома керівництва ЗОУНР, за умовами якого встановлювалася демаркаційна лінія, так звана лінія Дельвіга³. Є.Петрушевич не прийняв цей кордон, оскільки той був укладений без його відома. Угода мала вступити в силу 21 червня 1919 р., але в ці дні УГА розпочала славнозвісний Чортківський наступ, і постанови угоди С.Дельвіга з поляками так і не були втілені в життя. У серпні 1919 р. С.Петлюра відправив до Варшави П.Пилипчука⁴.

Місія ж А.Лівицького започаткувала оформлення юридичної відмови УНР від прав на Східну Галичину. До її складу ввійшли Л.Михайлов як

² Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі, 1918–1939. – Торонто, 1965. – С. 69.

³ Стахів М. Західна Україна. Збройна і дипломатична оборона в 1919–1923 рр. – Т. 6. – Кн. 1. – Скрантон, 1961. – С. 96–98.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 276. – Арк. 1.

заступник голови, радники Б.Ржепецький, П.Мшанецький і П.Понятенко, а також представники Наддністрянщини: державний секретар ЗОУНР С.Витвицький та його радники А.Горбачевський і М.Новаківський⁵. Голові місії були надані повноваження укласти угоду з Польщею, не виключаючи відмови від території Східної Галичини. Згодом це стало відомо наддністрянським представникам і викликало в них занепокоєння. Тому вони звернулися з протестом до голови А.Лівицького, бо були обурені поведінкою наддніпрянців, які стали організовувати окремі засідання без їх участі й вести переговори з польською стороною без їхнього відома. Але голова місії заявив, що у випадку незгоди з рішеннями наддніпрянців представники ЗОУНР мають вийти зі складу делегації. Не приніс успіху й лист С.Витвицького, де акцентувалася увага на актах злуки 3 і 22 січня, за якими долю Східної Галичини не має права вирішувати уряд УНР без згоди представників ЗОУНР⁶. 2 грудня 1919 р. А.Лівицький все ж підписав з польським урядом декларацію. Суть її полягала у визнанні кордону між УНР і Польщею по р. Збруч⁷.

У цей час Східна Галичина була окупована поляками, а території Наддніпрянщини весь час зменшувалася під наступом більшовиків. Спроба об'єднання українських армій наприкінці 1919 р. провалилася через комунікативні труднощі й значне розпорошення українських сил.⁸

Зважаючи на наступ Червоної армії й складне становище УГА, її представники утворили у Вінниці ревком (Г.Давид, Н.Гірняк, І.Курах та інші) й підписали 1 січня 1920 р. угоду з більшовиками про перехід Галицької армії в їхнє підпорядкування. Варто зауважити, що С.Петлюра, відбуваючи до Варшави, визначив єдиним порядунком УГА союз з більшовиками, який він не підтримував⁹. Очевидно, Головний Отаман зважено розцінив співвідношення сил.

С.Петлюра продовжував вести переговори з поляками проти більшовиків. 31 березня 1920 р. Головний Отаман у листі до військового міністра В.Сальського зазначав, що Польща й Україна повинні досягти порозуміння, щоб встояти перед Москвою, оскільки «галичани, своєю сліпою, нерозважною політикою вже не раз «зарізали» нас; отже їхні поради, їхні сентенції – є лише хворим відгуком розпуки та дезорганізації. Ми повинні в ім'я державності зараз не рахуватися з розпукою, а мати тверду державну волю і не піддаватися

⁵ Доценко О. Літопис української революції: Матеріали й документи до історії української революції. – К.; Львів, 1923–1924. – Т. 2, кн. 5. – С. 13,17.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 39, 49, 49 зв.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 275. – Арк. 23

⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 2.

⁹ Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії: Спогади учасника подій за час від половини грудня 1919 до половини вересня 1920 р. – Нью-Йорк, 1959. – С. 10.

на провокацію...»¹⁰. Зближенню С.Петлюри з польським урядом сприяв і той факт, що Франція була зацікавлена у створенні Великої Польщі, до якої мали ввійти білоруські, литовські, німецькі та українські землі.

УНРада у Львові, як повноправна представниця українців Східної Галичини, спостерігаючи за подіями в Польщі, 28 березня 1920 р. заявила, що С.Петлюра не може далі вважатися репрезентантом українського народу, оскільки лише уряд, який буде представником волі всієї Соборної України та дотримуватиметься неподільності всіх її земель, вважатиметься легітимним¹¹.

У цей час відбувалися переговори між Польщею і Радянською Росією про мир, але вони були зірвані. Тому 3 квітня українцям запропонували умови перемир'я. А.Лівицький у листі до І.Огієнка писав, що поляки вимагали відмови від 7 повітів Волині¹². А в листі до І.Мазепи вказував: «Ми будемо домагатись, аби визнання України і нашого уряду було опубліковано окремим актом і було редаговано в більш конкретних виразах. В справах адміністративних ми домагаємося, аби вся цивільна влада на Волині і Поділлі була передана уряду УНР. Ми вважаємо також недопустимою якусь конвенцію у справі аграрній на Україні».¹³ Ще декілька днів йшло обговорення проекту українсько-польського договору. Лише 15 квітня було закінчено польський проект угоди, яка складалася з 10 параграфів.

17 квітня 1920 рр. відбулося засідання Президії УНРади в Кам'янці-Подільському. Дана організація утворилася в грудні 1919 р. й стала вести опозиційну політику уряду УНР і Директорії. Свого часу вона висловилася й проти варшавської декларації від 2 грудня 1919 р. На квітневому засіданні А.Лівицький намагався переконати присутніх у важливості для майбутнього укладання договору з Польщею. Однак С.Баран, який фактично керував діяльністю кам'янецької УНРади, вказував, що договір з Польщею суперечить нормам міжнародного права. Особливо ж його цікавило становище українського населення на території Східної Галичини. У своїй відповіді міністр УНР зазначив, що це навіть краще, оскільки «права можуть бути ширші аж до територіяльної автономії включно, скоро тільки Україна матиме хоч трохи сили»¹⁴. Крім того він пообіцяв, що не підпише жодної угоди без обговорення питання щодо зміни політики Польщі в Східній Галичині й стосовно амністії галичан. Наступного дня відбулося зібрання різних політичних партій, на якому реферував С.Баран. У кінці свого виступу він заявив, що «мимо всяких умов і договорів Східна Галичина змагатиме до злуки із Соборною Україною»¹⁵. Отже, навіть у такий скрутний час частина українців продовжувала відстоювати принцип соборності земель. Це була

¹⁰ *Петлюра С.* Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 263–264.

¹¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 67–68.

¹² ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 23.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 24.

¹⁴ Український прапор. – Відень, 1920. – 8 травня. – С. 2.

¹⁵ Там само.

відверта декларативність, аби покласти всю вину за невиконання умов Акту злуки на уряд УНР. Більшість же політичних партій підтримала прийняття цієї угоди.

У результаті довгих переговорів між УНР і Польщею 22 квітня 1920 р. було укладено політичний договір, а через день і військову конвенцію про співробітництво. За договором Польща визнала Україну незалежною, а також уряд на чолі з С.Петлюрою¹⁶. Але Головний Отаман заплатив велику ціну за фактичне визнання незалежності УНР. Адже українською і польською державою встановлювався кордон «на північ від ріки Дністра вздовж річки Збруча, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишеградка на північ через Узгір'я Крем'янецькі, а далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністративного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністративного бувшої губернії Мінської до схрещення його з р. Прип'яттю, а потім Прип'яттю до її устя»¹⁷. Це означало, що польський уряд домігся на офіційному рівні поступки щодо приєднання Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, частини Полісся. Обидві сторони не повинні укладати будь-які міжнародні угоди, які порушують умови даного договору, національно-культурні права українців у Польщі, а поляків в Україні¹⁸.

Військова конвенція передбачала, що об'єднані війська повинні вести спільні дії під командуванням польських генералів. Уряд УНР зобов'язувався надавати польському війську продукти харчування: «м'ясо, жири, борошно, крупи, картоплю, цукор, овес, сіно, солону тощо». Залізнична ж здобич, за винятком панцерних потягів, завойована у боях, вважалася власністю українців¹⁹.

Головний Отаман не полишав надії на визволення України від більшовиків і тому визначив мотиви укладання цієї угоди. На підставі договору польські війська мали прийти разом з українськими на територію УНР як союзники проти одного ворога, а по закінченню боротьби з більшовиками залишити її межі²⁰.

Для Польщі підписання Варшавської угоди було також знаковою подією. Не викликає заперечень боротьба політичної еліти цієї країни за відродження кордонів 1772 р. Це підтвердила і діяльність польських делегатів на Паризькій мирній конференції. Однак вона дещо суперечить виступу Ю.Пілсудського 5 травня 1920 р. на нараді армійського штабу. Він наголосив: «Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 278. – Арк. 5.

¹⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр: Документи і матеріали: у 2 томах, 3 частинах. – К., 2006. – Т. 2. – 618–619.

¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 98.

¹⁹ Там само. – Арк. 99–100.

²⁰ Петлюра С. Вказ. праця. – Т. 3. – К., 1999. – С. 198.

майбутнього Польщі, цим послабити потужність Росії у майбутньому. І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепорою між нами і Росією, остання нам багато років не буде загрожувати. ... Але проблема в тому чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і піти». І нарешті він вказав, що «кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав»²¹. Таким чином польський лідер намагався створити буферну зону між своєю державою і більшовиками. Для нього було більш небезпечним мати на кордоні сусіда у вигляді Радянської Росії, оскільки це могло призвести до непередбачуваних наслідків, зокрема більшовизації прикордонних поляків. А якщо зважити, що Східна Галичина – це прикордонна територія, більшість населення якої виступали проти включення її до польської держави, то такий розвиток подій видається цілком вірогідним.

У зв'язку з підписанням договору у Львові відбулося екстренне зібрання УНРади, де прийняли декларацію, згідно якої ця угода не визнавалася. Адже С.Петлюра не мав ніяких прав підписувати подібні документи, бо очільник Галичини Є.Петрушевич був проти цього²². Підписання квітневої угоди засудила не тільки УНРада. Зокрема, колишній гетьманський міністр Д.Дорошенко вважав, що Польщі Україна була потрібна як справжній васал, щоб якомога довше на сході панувала анархія й політичне безсилля²³. Польсько-українська угода зустріла дуже мало прихильників серед українців за кордоном, а звістка про успіхи серед союзних військ весною 1920 р. не викликали ні радості, ні ентузіазму. Український делегат на Мирній конференції С.Шелухін квітневий договір вважав злочином державності, за який Україна заплатила свободою²⁴. Члени Директорії УНР А.Макаренко й Ф.Швець зазначали, що взагалі не знали змісту підписаної С.Петлюрою угоди²⁵. Галицьке видання у Відні «Український прапор» наголошувало, що «небувале і неприродне те, щоб якийсь народ, починаючи своє державне життя, мусів лишати «за бортом» найсвідомішу частину своєї землі, зрікатися області, на котрій населення національно найбільш розвинене...».²⁶ 8 травня зібрання членів УНРади у Відні виголосило протест і проти угоди 22 квітня, де вказувалося, що Західна Область УНР до скликання Установчих Зборів

²¹ *Корольов Г.* Союз Ю.Пілсудського – С. Петлюри в контексті геополітичного вибору // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Вип. 5. – К., 2010. – С. 279.

²² ЦДАЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 71–71 зв.

²³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. – Ч. 3: Доба Гетьманщини (1918). – Львів, 1923. – С. 99–100.

²⁴ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1994. – С. 333.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 157–158.

²⁶ Український прапор. – Відень, 1920. – 8 травня. – С. 1.

мала автономію, а верховна влада належала УНРаді. Однак вони їм не судилося відбутися й повного об'єднання українських земель не відбулося. Тому, за словами переважної більшості зібрання, Директорія і її лідер С.Петлюра не мав ніякого юридичного права укласти договір на таких умовах²⁷. Є.Петрушевич, який перебував у цей час у Парижі, також виголосив протест Найвищій Раді проти укладання Варшавської угоди²⁸. Делегація УНРади у Львові також видала комунікат проти укладеної угоди, оскільки Східна Галичина, на їхню думку, є окремим предметом міжнародного права. Вони заявили, що виступають проти «виключення її з державного зєднання з Україною і проти прилучення до польської республіки Холмщини, Підляшшя, частини Полісся і західної області Волині»²⁹.

Проте факт українсько-польської угоди підтримало чимало галицьких діячів – В.Темницький, С.Баран, М.Ганкевич, а також митрополит А.Шептицький.

Сам же Головний Отаман пізніше наголошував: «Тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити про те, що «Петлюра продав» Галичину, Волинь тощо. Петлюра, коли вже говорити правду, несе на собі відповідальність за історичні «гріхи» і хиби української неорганізованості, малої культурності і несприятливих обставин в житті української нації»³⁰.

У квітні розпочався наступ об'єднаних українсько-польських сил, а С.Петлюра закликав населення піднятися для остаточної боротьби з більшовиками³¹. Радянська влада обіцяла не використовувати ЧУГА проти армії УНР, але змінила своє рішення. Водночас командувач українських сил М.Омелянович-Павленко запропонував ЧУГА приєднатися до об'єднаних польсько-українських сил. Керівництво частин УНР, дбаючи про можливе приєднання галицьких військ, видало до них відозву. У ній наголошувалося, що боротьба ведеться не тільки між поляками й більшовиками, а вирішується справа Галичини, справа української свободи³². Це відбувалося після того, як С.Петлюра фактично зрікся Наддністрянської України. Проте комендант бригади ЧУГА Ю.Головінський, будучи незадоволеним перебуванням у складі Червоної армії, вирішив не підтримувати більшовиків і розіслав план повстання проти них. Польські угруповання 25 квітня прорвали фронт, ослаблений діями наддністрянських частин. А через день рештки Галицької армії були оточені, розформовані й відправлені до концтаборів. Лише окремим групам вдалося вирватися з кільця й пробитися до армії М.Омеляновича-Павленка.

На думку українських учених В.Солдатенка й Б.Савчука, 10 травня

²⁷ Український прапор. – Відень, 1920. – 18 травня. – С. 1.

²⁸ Там само. – 8 травня. – С. 3.

²⁹ Там само. – 18 травня. – С. 2.

³⁰ *Петлюра С.* Вибрані твори та документи. – К., 1994. – С. 254.

³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 1–3.

³² Українська революція: Документи, 1919–1921 / Укр. вільна акад. наук у США; Ред. Т.Гунчак. – Нью-Йорк, 1984. – С. 128–129.

1920 р. – останній день існування Галицької армії. Саме тоді її рештки, оточені польськими військами в районі Гайсина, склали зброю³³. Галицька армія як самостійна сила перестала існувати. Польські війська разом із частинами УНР 6 травня здобули Київ. Через тиждень до столиці України прибув і Ю.Пілсудський. Більшовики ж звинувачували у своїх воєнних поразках 2-у і 3-ю бригади УГА, які вдарили у тил радянським частинам. Ці дії негативно відбилися на становищі людей, які мали бодай опосередковане відношення до Галицької армії. Репресій зазнали Польовий штаб, Кіш бригади УСС, курсанти школи червоних старшин і тиллові підрозділи, що знаходилися в Києві.³⁴

Однак об'єднаним українсько-польським військам так і не судилося довго втриматися в Києві. На початку червня розпочався наступ Червоної армії по всьому фронту й союзницькі війська змушені були відступити, а 26 липня більшовицькі загони форсували р. Збруч. На цьому завершується період боротьби обох українських республік за свою незалежність на власній землі й розпочинається новий етап їхньої діяльності – в екзилі.

Підписання Головним Отаманом Варшавського договору більшість дослідників вважає остаточну його відмову від претензій на Східну Галичину. Але це дещо суперечить його листу, написаному 17 липня 1920 р. до Ю.Пілсудського. У ньому він дає оцінку підписання Варшавського договору: «Дня 22 квітня б.р. витворилося взаємне довір'я, яке дало нам умову, переломивши традиції століть, спільно попровадити армії обох народів на спільного ворога. Тепер наше взаємне довір'я зміцнено і освячено спільно пролитою кров'ю лицарів і безумовною взаємною вірністю»³⁵. З цього листа видно, що Головний Отаман, навіть незважаючи на невтішні результати спільного походу на Київ, позитивно оцінив укладання Варшавського договору. На його думку, вдалося переламати історично складене протистояння між Польщею і Україною. Не забув С.Петлюра і про жителів Східної Галичини. Від Ю.Пілсудського він вимагав: «а) амнеція для всіх, хто в добрій вірі служив своєму народові, воював за суверенність Сх.Галичини, а тепер опинились у в'язниці, в таборах, або полоні, б) Можливість вільного вступу всіх здібних носили зброю галичан до союзних армій, в) Покликати до участі в житті краю також місцевих українців»³⁶. Звісно, ці заклики залишилися тільки на папері. Фактично ж українці в Польщі перетворилися на людей другого сорту, а землі Східної Галичини на аграрно-сировинний придаток Другої Речі Посполитої.

Отже, договір між С.Петлюрою і Ю.Пілсудським засвідчив відмову УНР від території Східної Галичини. Хоч він і підписувався на таких важких

³³ *Солдатенко В., Савчук Б.* Галицька армія у Наддніпрянській Україні. – К., 2004. – С. 159.

³⁴ *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 307.

³⁵ *Кучер М.* Незнані листи Головного Отамана Симона Петлюри до Пілсудського. – Бм., Бч. – С. 5.

³⁶ Там само. – С. 4.

умовах, та Головний Отаман вбачав у ньому єдиний можливий шанс для порятунку. Певним виправданням служила сепаратна угода УГА з Доб-рармією, а також та обставина, що він відмовлявся від територій, уже й так захоплених поляками. С.Петлюра не міг передбачити, що спільний похід українсько-польських сил на Київ виявиться таким короткочасним і невдалим, у результаті якого буде завойована більшовиками вся територія УНР і ліквідуються залишки УГА. Ці події знаменували остаточне завершення політичної й військової співпраці УНР та ЗУНР.